

1837 ■ 1977

LA PREMSA VALENCIANISTA

FRANCESC-ANDREU MARTÍNEZ GALLEGO

FRANCESC-TOMÀS MARTÍNEZ SANCHIS

EL
BOU

NÚMERO SOLT
5
sentims
LA BARRACA
Semnari radical pera la chent de barral
Se publica tots els dumenches

Número sòlt
5
SENTIMS
LA BARRACA

PREU
10
SENTIMS
LA CHALA

EL CAMÍ
La llibertat
no és un regal:
es guanya
cada dia

SEMBRA

L'estel

PALLETER
VENEDORS IMPEDIMENTS, CANTERAT DE DOSES.
SE PUBLICARÀ DUA DIES 9, 10, 11, 20, 21 y 22 DE CADA MES.

CATALUNYA MAR MEDITERRANI
Terra Valenciana
Publicació
CENTRE REGIONALISTE
EXIRÀ A LLUM UNA VEGADA PER SEMANA LO MANCO

EL TIO LUC
EX DIPUTAT A CORTS
DEFENSOR DE LA CHUSMA

TAULA
de lletres valencianes

acció
PREU DE SUSCRIPCIO
Plancha: 1.000 ptes. 1000
Pape: 1000 ptes. 1000
Número sòlt: 15 cènts.
Període setmanal al servei
de la Patria Valenciana.

Seinyeta

GORG

PROULERAT
SEMANARI DIBUJAT ALCAPTE, MIMICISME, POETIC Y DE INTERES MATERIALS
NO PUBLICADA A SUAS EXCEPCIONES DE JALAT

PENSAVOTEN
Mats 1922
15 cts.

PATRIA NOVA
SEMANARI VALENCIANISTE

acció valenciana
la sang del meu esperit és la llengua i la meua patria arreu on és parlada
bolletí quincenal — òrgan d'acció cultural valenciana

LA REPUBLICA DE LES LLETRES

SICANIA
SINVS SVCRONENSIS
CAP DE L'ANU
SINVS ILLICITANVS
LA FORADADA
MENSUAL
SUMARIO Y GUIA DE CULTURA VALENCIANA

SP6
papers pastorals del país valencià

Tira de EL BOU 1.500 exemplars.
EL BOU
es el periòdic més bonic
que se publica en Val.
ADMINISTRADORS: EL BUI
PACO AGULLA,
Pia de la Mare.
En esta Administració
se fan les subscripcions a
El Bou, a qualsevol quantitat
però sense el mínim de 12
cè 35 sentims de postal.
En preu dels subscriptors
seués convenients.

EL BOU
SEMANARI SATIRIC, POLITIC INDEPENDENT.

VALENCIA NOVA
SEMANARI REGIONALISTE

EL CRIT DEL MUNTANYO
guia mensual valencianista agraria

AVANT
Cada volta
més republi-
cans.
10 cts.
SEMANARI VALENCIANISTA REPUBLICA

EL PAÍS VALENCIÀ
PERIÒDIC D' ESQUERRA VALENCIANISTA

Valencia CULTURAL
Economia
Historia
Literatura
Geografia
REVISTA MENSUAL

**valencia
semanal**

1837 ▪ 1977

LA PREMSA VALENCIANISTA

FRANCESC-ANDREU MARTÍNEZ GALLEGO
FRANCESC-TOMÀS MARTÍNEZ SANCHIS

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA
PUBLICACIONS
PUV

 edUPV
Universitat Politècnica de València

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

 **Generalitat
de Catalunya**

FUNDACIÓ
IRLA

VALÈNCIA, DESEMBRE DE 2024

A Josep Lluís Bausset i Ciscar, valencianista. In memoriam.

A Josep Maria Soriano Bessó, impulsor de la premsa en valencià en temps difícils.

A Josep Navarro Cabanes, pioner en l'estudi i preservació de la premsa valencianista.

SUMARI

PRESENTACIÓ

Recuperant la memòria valencianista	7
-------------------------------------	---

PRÒLEG

Una obra exhaustiva, precisa i rigorosa	9
---	---

JOSEP LLUÍS GÓMEZ MOMPART I JOAN MANUEL TRESSERRAS

LA PREMSA VALENCIANISTA. 1837-1977

FRANCESC-ANDREU MARTÍNEZ GALLEGO I FRANCESC-TOMÀS MARTÍNEZ SANCHIS

INTRODUCCIÓ

Valencianismes i valencianitat en la premsa escrita de paper	13
Fitxes hemerogràfiques dels periòdics catalogats (1837-1977)	27
Publicacions periòdiques no localitzades	572
Estudi bibliomètric	574

Glossari d'arxius, biblioteques, hemeroteques i fons fotogràfics	580
Bibliografia	582
Índex de publicacions	590
Índex onomàstic	598
Crèdits — Agraïments	612

PRESENTACIÓ

Recuperant la memòria valencianista

La gènesi d'aquest llibre cal situar-la al 2013, quan la Fundació Irla va inaugurar a València l'exposició itinerant «El valencianisme republicà. 1837-1977» i alhora va posar en marxa el web memoriavalencianista.cat. En onze anys l'exposició ha itinerat per més de quaranta poblacions, de Vinaròs a Crevillent, i el web recull ja més de 500 entrades biogràfiques i una hemeroteca digital amb una trentena de publicacions històriques.

El present llibre és la continuació d'aquest projecte de recuperació de la memòria històrica del valencianisme, entés com el conjunt d'idees, llibres, publicacions, entitats, iniciatives, fets i personatges, que des de mitjans del segle XIX han reivindicat la identitat pròpia del poble valencià i en especial la recuperació i l'ús de l'idioma compartit amb la resta de territoris de llengua catalana.

El text ha estat elaborat pels professors de la UV Francesc-Andreu Martínez Gallego i Francesc-Tomàs Martínez Sanchis, els dos màxims especialistes de la premsa valencianista. Amb ells vam fixar les pautes d'un concepte polisèmic, com el valencianisme, a l'hora d'aplicar-lo a l'estudi de la premsa. El criteri principal fou l'ús preferent, però no exclusiu del valencià. La major part de les publicacions recollides són escrites en la llengua pròpia, però n'hi ha un nombre significatiu de caràcter bilingüe i algunes que, per obvis condicionants socials i polítics, són majoritàriament o totalment escrites en castellà i fins i tot en un cas en portugués.

Cal doncs, per a la finalitat d'aquesta obra, no reduir el concepte «valencianisme» a una limitada dimensió política. Publicacions en valencià, n'hi hagué de caràcter liberal, conservador, carlista, àcrata, republicà... però en un període històric en que més del 95% de la producció editorial al País Valencià era en llengua castellana —l'única oficial durant gairebé tres segles—, utilitzar la llengua pròpia no deixava de ser una defensa implícita de la personalitat distintiva del poble valencià. De la mateixa manera la premsa de l'emigració i l'exili valencià —a Mèxic, Argentina, Xile, Uruguai i França— sovint no tenia un caràcter gaire més que evocatiu, però era produïda per cases regionals valencianes que no s'havien subsumit en entitats espanyoles, sinó que agrupaven les valencianes i valencians de la diàspora que es reconeixien com a tals lluny de la terra nadiua.

L'abast temporal de l'estudi arrenca el 1837 amb *El Mole*, el primer periòdic en llengua pròpia de tot el domini lingüístic i s'atura el 1977 quan, —malgrat que l'oficialització del valencià no es produirà fins l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de 1982— amb l'arribada de la democràcia, ja és un idioma despenalitzat.

La història del valencianisme no explica tot el recorregut vital de la comunitat humana que s'extén del Sénia al Segura, però, fora de tot dubte, sense la molt significativa contribució cívica, cultural i política del valencianisme, no es pot entendre la història contemporània del País Valencià.

PRÒLEG

Una obra exhaustiva, precisa i rigorosa

JOSEP LLUÍS GÓMEZ MOMPART, CATEDRÀTIC DE COMUNICACIÓ DE LA UV

JOAN MANUEL TRESSERRAS, PROFESSOR DE COMUNICACIÓ DE LA UAB

La premsa valencianista. 1837-1977 és el resultat d'una recerca minuciosa i sistemàtica que s'inscriu en la tradició de la història de la premsa i del periodisme del País Valencià. Aquesta obra, bastida sobre una catalogació documental exhaustiva i precisa, i una rigorosa interpretació històrica, constitueix una referència decisiva per als estudis posteriors en aquest àmbit. Comprèn quasi mig miler de publicacions valencianistes al llarg de 140 anys i ha estat elaborada pels doctors Francesc-Andreu Martínez Gallego i Francesc-Tomàs Martínez Sanchis, de la Universitat de València, especialistes reconeguts en l'àmbit per la seva qualitat investigadora i docent. Els autors compten amb una àmplia contribució bibliogràfica en el camp de la història de la comunicació, el periodisme i la premsa. Del Dr. Martínez Gallego destaquen obres com *La risa periodística; El humor frente al poder. Prensa humorística, cultura política y poderes fácticos en España (1927-1987); La Traca: la transgresión como norma; Historia de la comunicación: mediaciones y públicos; o El Trust. El periodismo industrial en España, 1906-1936*. I del Dr. Martínez Sanchis cal esmentar les obres *Periodisme contra les cordes. El valencià en els mitjans de comunicació; Periodisme local i comarcal. La comunicació valenciana de proximitat; Premsa valencianista. Repressió, resistència cultural i represa democràtica (1958-1987)* o *La revista Saó. Cristians i esquerrans nacionalistes (1976-1987)*.

La historiografia de les últimes dècades sobre la premsa i el periodisme valencià s'inscriu en

el marc teòric i metodològic dels nous estudis d'història de la comunicació social. En l'espai lingüístic del català aquest impuls renovador es fa ben perceptible a mitjans dels anys vuitanta del segle XX, sobretot de la mà de les primeres facultats de Comunicació a Barcelona (UAB) i, immediatament, a València (CEU-San Pablo/UPV). La incorporació d'especialistes a les universitats i el conjunt de recerques i tesis doctorals del nou professorat s'aniran incrementant, tant a Catalunya com a València. En l'espai valencià cal assenyalar el paper impulsor d'Antonio Laguna, Francesc-Andreu Martínez Gallego, Enrique Bordería o Inmaculada Rius, i més endavant Francesc-Tomàs Martínez Sanchis. Ells han constituït el nucli principal d'estudiosos universitaris d'aquest àmbit, i són els que han abordat l'evolució de la producció periodística escrita valenciana dins del marc de la resta de la producció cultural del país.

La connexió especial entre el dos nuclis o grups de professors-investigadors, el valencià i el català, sempre ben relacionats, es va enfortir encara amb la incorporació del Dr. Josep Lluís Gómez Mompert a la UV. En aquest marc, es va aprofitar l'elaboració de catàlegs, les primeres històries de períodes i algunes monografies de premsa, de periodistes i del periodisme, sovint amb perspectives encara massa tradicionals, per començar a bastir un tractament de la producció periodística més integral, incorporant influències d'autors de referència com Raymond Williams, James Curran, Michael Schudson o Pierre Bourdieu, entre d'altres.

Així doncs, la nova fornada d'historiadors de la premsa i el periodisme al País Valencià arrencava dels estudis dels pioners però per donar-hi un tomb important: Lluís Tramoyeres (1880). *Periódicos de Valencia: apuntes para formar una biblioteca de los publicados desde 1526 hasta nuestros días*; Josep Navarro Cabanes (1928). *Catàleg bibliogràfic de la premsa valenciana escrita en la nostra llengua en Valencia, pobles de la provincia i per les colonies valencianes en Madrid, Barcelona, Zaragoza i repúbliques americanes: 1586-1927*; Francesc Pérez Moragón (1974). *Publicacions valencianes (1939-1973)*; i, finalment, tres obres que ja van suposar un canvi significatiu d'enfocament i d'orientació metodològica: la de Ricard Blasco (1983). *La premsa al País Valencià, 1790-1983* i les d'Antonio Laguna (1992 i 2001). *Historia del periodismo valenciano: 200 años en primera plana* i *Història de la comunicació: València, 1790-1898*.

La història de la comunicació explica l'evolució global de les societats a partir de l'organització de la producció comunicativa o, millor encara, de la producció de significats. Aquesta obra que presentem, ***La premsa valencianista. 1837-1977*** ho expressa perfectament. En els continguts i les imatges o il·lustracions. Des dels periòdics d'informació general, tot passant pels polítics, socials i culturals, fins als d'humor i satírics o els de festes i falles. La seva vinculació amb la vida quotidiana valenciana hi és evident en la seva màxima expressió. I no podria ser de cap altra manera, perquè tota l'activitat humana històrica està finalment immersa en processos de producció de significació, en la comunicació social.

No es pot entendre la producció periodística impresa —com tampoc la radiofònica i televisiva, o ara la de i en internet— separada de la resta de la producció cultural i social de la mateixa època. Per això, el periodisme —potser més encara que la novel·la, el teatre o el cinema— ocupa una posició tan nuclear en les nocions de «camp mediàtic» (Bourdieu), de «l'esfera pública» (Habermas) o del «espai mediàtic» (Castells). Aquesta obra endreça la documentació sobre les publicacions que, d'una o altra manera, van voler adscriure's a alguns dels corrents o dels fils de la devoció

valencianista. De maneres i en formes molt diferents. Repassar-les i estudiar-les ens mostra com parlen, què ensenyen i representen, allò que destaquen i allò que obliden, amaguen o emmascaren. I així, aquests periòdics ens permeten apropar-nos a realitats i persones que, en el seu moment, es van reconèixer i identificar en alguna expressió de valencianitat. En narracions, relats de fets, idees, acudits, serveis, entreteniments, xafarderies...; mitjançant uns codis genuïns i unes morfosintaxis singulars, que acabarien influïnt en les concepcions del seu entorn immediat i en l'avenir històric fins avui.

Els qui ens hem servit sovint de la feina recopiladora i ordenadora de documents d'estudiosos de generacions anteriors sabem la importància decisiva d'aquells treballs i la seva rendibilitat. En l'era d'internet, aquesta mena d'obres escassegen. L'abundància de materials sembla distreure'ns del caos que el simple amuntegament provoca. Per això guanya tanta importància aquesta obra per a la història del País Valencià, dels seus moviments socials, del valencianisme, i del periodisme i la premsa de vocació valencianista. La premsa contemporània, tot i haver estat més utilitzada com a font documental d'urgència que com a objecte d'estudi específic, encara no ha estat suficientment ni convenientment explotada. Són pocs els que han sabut esprémer tota la riquesa d'indicis que conté —modes de vida, llenguatges, costums, mentalitats, actituds, preocupacions, pors, imaginaris, creences, etc.— més enllà d'allò què pensava i deia un polític, o defensava un partit o organització. Justament el periodista i escriptor valencià Manuel Vicent ho advertia amb agudesa en una columna seva a finals del segle passat. «Cada època —escrivia— té la seva pròpia expressió literària que trava la realitat i la imaginació. D'aquesta manera no es podrà entendre res del segle XX sense el cinema i el periodisme, com tampoc el segle XIX sense la novel·la burgesa. Els qui desitgin saber com érem els mortals hauran de rellegir els nostres periòdics i explorar el magatzem de les nostres imatges». «En aquest material —afegia Vicent— trobareu les passions que ens movien i els somnis que ens alimentaven, quina qualitat tenien els nostres crims, com ploràvem i rièiem».

A ***La premsa valencianista. 1837-1977*** s'hi poden resseguir diverses expressions del valencianisme —o dels valencianismes— del període. A través de les seves publicacions el valencianisme mostra la seva pròpia complexa evolució recollint les seves connexions amb la resta de moviments socials, des dels sectors més elitistes i conservadors fins als corrents més populars lligats a la tradició del republicanisme. Les publicacions referenciades contenen la majoria de claus d'interpretació d'aquells impulsos i voluntats que van inspirar-les en cada moment. Les claus més explícites i voluntàries, però també les involuntàries. En les capçaleres, en el registre i la modalitat de llengua —o llengües— emprada, en els estils i gèneres, en l'orientació i els objectius declarats, en el lectorat/audiència a qui s'adrecen; de vegades en l'estètica i el caràcter de les il·lustracions. Sovint és en el pes de les publicacions satíriques dins del conjunt que hi trobem materialitzada la seva connexió amb l'oralitat del carrer; el rastre possible d'aquelles veus, crits o rialles; el parentiu amb el sainet i amb les expressions més espontànies i genuïnes dels sectors populars, de la feina al camp i als carrers de la ciutat. En la introducció de l'obra els autors tracen la cartografia bàsica de tot aquest considerable llegat hemerogràfic que ara, explorat, ordenat, documentat i posat a l'abast de qualsevol persona interessada, podrà ser analitzat d'una manera més completa, profunda i, potser, profitosa.

Aquesta obra és el resultat d'un treball de molts anys. La iniciativa de la Fundació Irla pretenia cobrir un buit massa flagrant; una anomalia que només la reiteració de les etapes de repressió i de polítiques enterradores del passat podia explicar. Superar aquell buit era imprescindible per poder avançar en l'estudi i la recuperació de la memòria del republicanisme valencià i del valencianisme en general. Posant en marxa el projecte, i buscant les complicitats possibles, es volia complementar la tasca ja realitzada no només per diversos autors i entitats i editorials, sinó també per la pròpia Fundació Irla, a través de la publicació de biografies, la preparació d'exposicions o la creació i el desenvolupament continuat del web *memoriavalencianista.cat*. La deixadesa institucional a l'hora d'assumir aquesta mena

de propòsits posava en risc la necessària i urgent actualització informada d'una tradició periodística i també política de gran valor. Potser no havia estat sempre una deixadesa políticament conscient i intencionada, ni tenia voluntat expressa d'aprofundir en la desmemòria. Però calia que algú hi poses remei i que fos aviat. La Fundació Josep Irla, amb el seu director executiu Josep Vall al capdavant, va tenir la determinació de fer el projecte i voler concretar-lo. Per això, va comptar de bon començament amb el compromís i la col·laboració dels principals especialistes en història de la premsa valenciana. Han passat uns quants anys i moltes vicissituds. Moltes troballes disperses. Molts arxius visitats. Moltes pistes seguides. El projecte va anar desbordant les previsions inicials. Es va voler mantenir l'esforç continuat d'exhaustivitat. Ara en tenim el resultat. Una contribució important. Una obra de referència que marca un punt d'inflexió, que endreça aquest àmbit de memòria i de coneixement; i que s'inscriu en la mateixa sèrie de les obres especialitzades fonamentals que s'han esmentat al començament. Aquesta vegada, a més, havent passat de l'esforç voluntarista dels pioners d'altres èpoques al treball també metòdic però amb més recursos i més professionalitzat d'avui.

Francesc-Andreu Martínez Gallego i Francesc-Tomàs Martínez Sanchis han posat tota la seva expertesa, tot el seu bagatge acadèmic, al servei d'aquest llibre. **La premsa valencianista. 1837-1977** és una contribució de servei públic en el més ple sentit de l'expressió. I haurà de ser a totes les biblioteques del país. L'edició de l'obra honora la trajectòria dels autors. I ells, amb la seva autoritat reconeguda, avalen la solvència de l'obra que, com ja hem exposat, serà la referència imprescindible dels estudis futurs en aquest àmbit. Cal destacar al respecte la síntesi descriptiva i interpretativa de la introducció, on els autors raonen el sentit social i el paper politicocultural dels periòdics en conjunt, per èpoques o etapes, amb una periodització que, tanmateix, no pot quedar al marge de la subordinació als esdeveniments històrics i polítics més decisius.

La premsa valencianista. 1837-1977 és molt més que un completíssim i documentadíssim

catàleg de publicacions. És una aproximació històrica al sector de la premsa. I és també una caracterització de la complexitat interna del valencianisme. El grau de consciència nacional —o nacionalitària— valenciana en l'últim segle i mig no és gens fàcil d'esbrinar i d'establir. No només perquè no tenim enquestes ni prou estudis, sinó perquè la llengua —català o castellà, totes dues vernacles, segons comarques i etapes— no és el tret més destacat i definitori. Tampoc ho van ser l'irlandès o el gaèlic escocès en el seus territoris respectius i en la mateix època respecte a la seva consciència nacional i nacionalista front als plans politico-militars coercitius britànics. No podem defugir que el període estudiat correspon a l'intent espanyol de forjar una consciència nacional unitària i única, de la mà de l'estructura estatal i de la política administrativa, i de poderoses institucions com la monarquia, l'església catòlica, el servei militar o l'escola, sense oblidar la força de la simbologia, celebracions, festes, herois, llegendes, himnes... És imprescindible tenir present l'importantíssim paper jugat per la premsa diària —quasi exclusivament en castellà— en la construcció d'un discurs comunitari nacionalista espanyol. La imposició per tots els mitjans d'una hegemonia nacionalista espanyola va ser descomunal. I va comptar amb un suport ampli i permanent de bona part de les elits valencianes. Comptat i debatut, l'anomenada Batalla de València en els anys de la transició democràtica, fou una baula més en una llarga cadena d'episodis d'imposició d'una política nacionalista espanyola, folkloritzadora i regionalitzadora de la valencianitat.

Mai fins ara havíem comptat amb una recerca documental i hemerogràfica tan completa de la premsa valencianista com la que aquesta obra proporciona. Curosament editada, aporta la informació bàsica de cada publicació, amb la caracterització completa del que en sabem. Mig miler de periòdics fitxats on es poden trobar o consultar: quins han estat investigats i amb quin aprofundiment (amb un article, una monografia, una exposició); quina rellevància tenia cada publicació; quant costava cada exemplar i quant va durar cada periòdic; i els noms responsables (editors, directors, col·laboradors, il·lustradors). I, per acabar, no només una exhaustiva bibliografia, sinó també

uns índexs que faciliten la consulta. Celebrem, doncs, que vegi la llum aquesta obra indispensable. La millor plataforma per continuar investigant sobre el periodisme i la comunicació valencians, comptant amb unes directrius i uns criteris avançats, plenament homologables als de les obres similars internacionalment més reconegudes.

La premsa valencianista. 1837-1977 és un recorregut per la història contemporània del País Valencià a través de 448 publicacions editades, preferentment en valencià, al llarg de cent-quaranta anys. Un període històric en què la llengua del país va ser, en el millors dels casos, proscribida de la condició de llengua oficial i en el pitjor, prohibida i perseguida.

Una selecció de gairebé sis-centes portades d'aquests periòdics permet, a més, copsar l'evolució històrica del món editorial i de la creació gràfica del País Valencià, amb l'aportació de destacats il·lustradors com Artur Ballester, Ricard Boix, Lluís Dubón, Enric Guasp, Josep Lluís Hernández Doce, Xavier Mariscal, Josep Peris, Enric Pertegàs, Josep Renau, Josep Segrelles, Manuel Valdés o Antoni Vercher.

La premsa valencianista. 1837-1977 s'emmarca en un projecte més ampli de recuperació de la memòria històrica del valencianisme, entès com el conjunt d'idees, llibres, publicacions, entitats, iniciatives, fets i personatges, que des de mitjans del segle XIX han reivindicat la identitat pròpia del poble valencià i en especial la recuperació i l'ús de l'idioma compartit amb la resta de territoris de llengua catalana.

Francesc-Andreu Martínez Gallego
(L'Alcúdia, 1963)

Catedràtic de periodisme i doctor en història de la UV. Entre les seues obres destaquen *Esperit d'associació: cooperativisme i mutualisme laics al País Valencià, 1834-1936* (2011), *El Trust. El periodismo industrial en España (1906-1936)* (2020) i *Informar (y desinformar) sobre emergencias y catástrofes* (2024).

Francesc-Tomàs Martínez Sanchis
(Albal, 1962)

Periodista i historiador. Doctor en comunicació de la UV. Entre les seues obres destaquen *Periodisme contra les cordes. El valencià en els mitjans de comunicació* (2010), *Periodisme local i comarcal. La comunicació valenciana de proximitat* (2010) i *Prensa valencianista. Repressió, resistència cultural i represa democràtica (1958-1987)* (2016).

